

mányzatát; s biztosabban foglalna állást a XV–XVI. századi magyar jobbágyfelkelések ideológiájáról stb. Ezek azonban nem érintenék a gondolatmenet lényegét. Talán csak a nemesi nemzet-tudat XVI. századi felbomlására vonatkozó okfejtés, s ezzel kapcsolatban a keresztény eszmekör még módosulásában is roppant összetartó erejének, még az úr-jobbágy viszonyra is kiterjedő (ti. annak elfogadását elősegítő) hatásának fölülvizsgálata, illetve elismerése módosítaná valamelyest az összképet.

Ugyanakkor R. Várkonyi Ágnes megállapításai a paraszti gondolkodásról (ország és haza fogalma – szemben a nemesek nemzet-eszményével) önmagukban is fontos kiindulópontul szolgálnak mind az előző, mind a későbbi korok kutatói számára. A tanulmányok még ezen felül is sok olyan gondolattal szolgálnak, melyek ösztönzői lehetnek a további munkának – például a nemesi adózás múltjának fontos, de annál szövevényesebb kérdésében.

Barta Gábor

BÖLÖNY JÓZSEF

MAGYARORSZÁG KORMÁNYAI 1848–1975

Akadémiai Kiadó, 1978. 329 p.

Örömmel vettük kézbe Bölöny József „Magyarország kormányai 1848–1975” című művét. A könyv hézagpótló szerepet tölt be, mert valóban szükség mutatkozott a kormányzati szervekben történt személyi változásokat összefoglaló műre, amelyben érdeklődő és szakkutató egyaránt megtalálja a szükséges adatokat. A munkára annál is inkább szükség volt, mert a Tiszti Címtár néhány adata valóban kiigazításra szorult, és az 1944-et követő időszakra vonatkozó adatok már nem állnak rendelkezésre. Hasonlóképpen található meg a Tiszti Címtár adatai között a Tanácsköztársaság kormányának személyi adatai, illetve a bekövetkezett változások. Teljes mértékben egyetértünk a szerző által megfogalmazott és a könyv előszavában kifejtett nézettel, hogy „helytelen és veszélyes felfogás, amely mellékes körülménynek, elhanyagolható tényezőnek tekinti az adatok pontosságát és a szabatoságot.”

A mű három részre oszlik. Az első rész „Kormányok” címszó alatt tartalmazza a tárgyalta időszak magyar kormányainak összetételét először időrendben, majd ezt követően betűrendes sorrendben is. Ehhez járul függelékként az ellenkormányok (az aradi és a szegedi ellenforradalmi kormányok), továbbá az ország egy részében működő kormány (nyilas-kormány) névsorának és a kijelölt miniszterek nevét tartalmazó adatoknak az ismertetése. Ez utóbbi, az 1848. szeptemberi, valamint az 1918. október végi miniszterjelölteket foglalja magában.

A második rész tárcánként sorolja fel az egyes tárcák vezetőit, majd elkülönítve, de e részhez tartozóan a Tanácsköztársaság kormányának szervezetét ismerteti, felsorolva a kormányzati szervekben végrehajtott valamennyi átszervezést is.

A harmadik rész a kormánytagok személyi adatait tartalmazza, külön csoportosítva a minisztereket és a minisztériumok ideiglenes vezetőit, valamint ezt követően a Tanácsköztársaság népbiztosait. E személyi adatok: a kormánytagok születési és halálzási adatai, valamint néhány jellemző adat az érintett személyek pályafutására vonatkozóan. Felsorolja továbbá az általuk betöltött miniszteri. vagy ezzel megközelítőleg azonos szintű államjogi funkciókat.

A kormányokat tárgyaló első rész álláspontunk szerint párhuzamos adatközlést jelent, amikor először időrendben, majd betűrendben is ismerteti az egyes kormányokat. Úgy érezzük, hogy az időrendi tárgyalás, beleértve természetesen az összes szerkezeti és szervezeti változás bemutatását is, elegendő lenne, mert a betűrendes felsorolás tulajdonképpen mechanikus sorba állítja az egymáshoz időrendileg és történetileg nem kapcsolódó kormányokat. Így az abban foglalt adatok tulajdonképpen nem adnak további információt.

(A könyv végén levő névmutató elégséges lenne az eligazodáshoz.) Szükségét érezzük viszont valóban teljességre kiterjedő adatközlésnek számos olyan területen, amelyre a könyv nem tér ki. A szerző a bevezetőben helyesen állapítja meg, hogy a kormányon a végrehajtó hatalom gyakorlásának központi szervét kell érteni. E megállapítás tükrében viszont – megítélésünk szerint – figyelembe kellene venni mindazokat a módosulásokat, amelyek az egyes korszakok és történelmi adottságok alapján a végrehajtó hatalom gyakorlásának szervezeti felépítésében mutatkoznak. Nem vitásan a sajátos konkrét történelmi adottságok világánál magyarázható meg, hogy miért volt szükség 1848 őszén Honvédelmi Bizottmány alakítására. E szerv töltötte be a kormány funkcióját 1848 október elejétől 1849 májusáig. Álláspontunk szerint kívánatos lenne a remélhetőleg megjelenő új, bővített kiadásban a Honvédelmi Bizottmány szervezeti felépítésének ismertetése és tagjai személyi adatainak közlése. Ugyanígy meggondolásból kívánatosnak tartjuk, hogy az 1860 és 1867 közötti alkotmányos kísérletek során visszaállított, formailag rendi közigazgatási kormányzati adatait szintén közölje az összeállítás (e szervek vezetőinek személyi adataival együtt.) E körbe tartozó szervek véleményünk szerint a Királyi Kancellária, a Helytartó Tanács, a Kamára. Ezek bevonása annál is inkább ajánlatos, mert az 1867-ben kialakuló minisztériumi szervezetek részben ezekből a korábbi intézményekből jöttek létre. (Pl. a Helytartó Tanácsból alakult ki a Belügyminisztérium, az Udvari Kamarából a Pénzügyminisztérium, az Udvari Kancelláriából pedig a királyi személye körüli minisztérium.) E rendi hagyományokat őrző kormányzati szervek nem voltak ugyan az országgyűlésnek felelős alkotmányos kormányzati szervek, de kifejezték a kiegyezés közeledtének légkörét és bizonyos nemzeti jellegük is volt. A kiegyezést követő időszak kormányzati szervezete a dualizmus jegyében alakult. Ismeretes, hogy ennek megfelelően a felelős magyar kormányzati szervek mellett olyan közös ügyek voltak, amelyek kormányzati irányítását közös minisztériumok végezték. E kormányzati szervezetre tekintettel felvetődhet a közös miniszterek adatai bemutatásának szükségessége is. (Ezt már csak az is indokolja, hogy – mint ismeretes – a három közös minisztérium vezetői közül egy általában magyar volt.)

Gyakorlati szükségszerűségi veti fel, éppen a kívánatos elhatárolás végett, azoknak az eseteknek a bemutatását, amikor egyes kormánytagsággal nem rendelkező személyek miniszteri címet kaptak. Ez tenné lehetővé a szükséges elhatárolás elvégzését a kormány tagjai és a csak miniszteri címet viselő személyek, illetve funkciók között. Ez az elhatárolás annál is inkább indokolt, mert a miniszteri címet viselők (pl. az államfő kabinetirodájának vagy más országos hatáskörű szervnek a vezetői) valóban kormányzati hatáskört gyakoroltak. Miniszteri címet viselt a Horthy-korszak idején az Állami Számvevő Szék Elnöke, majd a felszabadulás után 1946-tól 1949-ig a köztársasági elnök kabinetirodájának vezetője, továbbá az Országos Tervhivatal elnöke, 1962–68-ig pedig a Központi Statisztikai Hivatal elnöke.

A kormányzati tevékenység és a kormányzati módszerek változásának körébe tartozik az az alapvetően megváltozott és kibővült hatáskör, amely az állam gazdaságirányítási funkciójából, illetve ennek fokozatos fejlődéséből, majd a szocialista gazdasági rend során való kiteljesedéséből adódott. A II. világháborút követő hiánygazdálkodás, majd a szocializmus erőinek győzelme folytán az államosítások és a szocialista tulajdon megteremtése következtében a kormányzati feladatok jelentősen megnövekedtek. E kibővült és minőségileg is megváltozott feladatokat a kormány jó ideig nem a szaktárcák hatáskörének növelése vagy legalábbis nemcsak ilyen módszerek alkalmazásával gyakorolta, hanem a gazdaságirányítás speciális feladataira hivatott szerveket is létrehozott. (Gazdasági Főtanács, Nép gazdasági Tanács, Országos Tervhivatal.) E szervek nem vitásan kormányfeladatokat láttak el. A Tervhivatal elnöke különösképpen a tervutasítások gazdasági rendszerében lényegében gazdasági csúcsmiszteri szerepet játszott, függetlenül attól, hogy a Tervhivatal mindenkor elnöke formailag tagja volt-e a kormánynak vagy sem. Az említett szervek a gazdasági életet érintően országos jelentőségű, kormányzati rendeleteket és normatív határozatokat, illetve utasításokat adtak ki, ezért helyes, hogy Bölöny József művébe részben felvette ezen szervek vezetőinek adatait is, kár, hogy nem törekedett teljességre. Ezeknek az általunk javasolt bővítéseknek az első rész függelékében lenne a legmegfelelőbb helyük. A mű terjedelmét ez nem növelné, minthogy az általunk javasolt rész (a kormányok betű-

rendes felsorolása) elhagyása folytán szükségszerűen felszabadulna megfelelő oldalszám a javasolt bővítésekre.

Következetlen véleményünk szerint a Tanácsköztársaság népbiztosaival kapcsolatos adatközlés, mert Bodó Richárd, Kulcsár István és Hevesi Ákos nem szerepel a személyi adatok nyilvántartásában, holott Bodó és Kulcsár a kormányzótanács tagjai között szerepelnek (a könyv 61. oldalán) mint a Népgazdasági Tanács Közellátási, illetve Közlekedési főosztályának vezetői, Hevesi Ákos pedig földművelésügyi népbiztoshelyettesként szerepel a népbiztosok között (203. oldal). A személyi adatok közlése annál is inkább kívánatos, mert ez elősegítené annak a még tisztázatlan kérdéskörnek a további kutatását, hogy milyen hatáskörben tevékenykedtek a népbiztosok, milyen változások mutatkoztak a Tanácsköztársaság idején e hatáskörben, minthogy egyidejűleg néhány népbiztosság élén több népbiztos is állt.

A harmadik rész a személyi adatok tekintetében jelentékeny számban tartalmaz hiányosságot, és számos esetben téves adatokat is. Vonatkozik ez az 1848-as időszak több szereplőjére éppúgy, mint a dualizmus korszakának néhány miniszterére és a Tanácsköztársaság népbiztosaira is. A Horthy-korszak minisztereinek körében is vannak hiányos adatok. Ezekért természetesen nem a szerző hibáztatható elsősorban, s itt a történeti kutatás előtt e téren álló feladatokra is szeretnénk utalni. Semmiképpen sem lehet belenyugodni abba, hogy jelentékeny szerepet játszott személyek életpályája nincs megfelelően feltárva.

Mivel itt Bölöny József valóban egyedülálló, páratlan, hatalmas energiákat igénylő teljesítményéről csak a legőszintébb elismerés hangján szólhatunk, inkább eredményeinek további gazdagítása céljából szeretnénk a magunk szerény eszközeivel a hiányzó, illetve téves adatok vonatkozásában a pótlás és a helyesbítés munkájához hozzájárulni.

Helyesbítést az alábbi személyekre vonatkozóan közlünk:

Péchy Tamás születési éve helyesen: 1829. (A korabeli országgyűlési Almanachok közlése.) Az 1918. október végi, úgynevezett kijelölt miniszterek között a Honvédelmi miniszter-jelölt neve nem Balás Manó, hanem Balás György (Révai Lexikon XIX. kötet, Magyar Politikai Lexikon 1914–1929.)

Bajáki Ferenc népbiztos halálának éve: 1946. (Párttörténeti Közlemények 1973. évi 3. szám.)

Keresztes Fischer Ferenc halálának éve: 1948. (Magyar Életrajzi Lexikon)

Somkuthy József egykori honvédelmi miniszter már elhunyt, annak helye és ideje ismeretlen. Szükséges lenne tehát e körülmény feltüntetése. (Magyar Életrajzi Lexikon.)

Teleki Mihály jelenleg is életben van, tudomásunk szerint Londonban él.

Az alábbi esetekben a hiányzó adatok pótlása lehetséges volt: (Csak a kötetben hiányzó, s általunk összegyűjtött adatokat közöljük!)

Vargha Imre Budapesten hunyt el. (Magyar Életrajzi Lexikon) Tasnádi Nagy András születésének időpontja: 1882. január 29., a haláláé: 1956. július 1. A születés és a halálozás helye egyaránt Budapest. (Az Igazságügyi Minisztérium büntetésvégrehajtási parancsnokságának közlése.)

Faragho Gábor elhalálozásának ideje: az 1950-es évek eleje, helye: Kecskemét. (Vörös János fiának, Vörös Tibornak a közlése.)

Vörös János született 1891. március 25-én Csabrendeken, meghalt 1968. július 23-án Balatonfüreden. (A Balatonfüredi Tanács anyakönyvi adatai.)

Takács Ferenc született 1893. október 22-én és meghalt 1956. május 13-án, Hódmezővásárhelyen. (Az elhunyt fiának, ifj. Takács Ferencnek birtokában levő halotti anyakönyvi kivonat adatai.)

Bán Antal született 1903. augusztus 30-án Baranyabán községben (Párttörténeti Intézet szóbeli közlése.)

Farkas Ferenc 1966. január 22-én hunyt el. (Magyar Nemzet, 1966. január 23.)

Szijjártó Lajos, Kilián József, továbbá Szabó János születési helye a fenti sorrendben: Szekszárd, Pesterzsébet, Érsekújvár.

Nagy Józsefné, leánykori neve: Szarka Jolán. (A négy személyi adata vonatkozó pótlást a Párttörténeti Intézet szóbeli közlése alapján tettük.)

A személyi nyilvántartásban szereplő, az egyes pályafutásokat bemutató ismertetések számos esetben az ötletszerűség benyomását keltik, nem meghatározó jelentőségűek, sokszor esetlegesek. Hideghéthy Imre esetében például megtudhatjuk, hogy Lumnitzner Sándor uno-

kája volt. Pekár Gyula „az ellenforradalmi Fehér Ház” elnöke. (Az olvasók túlnyomó többsége aligha tud e közlésekkel mit kezdeni.)

Véleményünk szerint körültekintőbben kell a pályafutásokra valóban jellemző és meghatározó jelentőségű tényeket, illetve adatokat kiemelni, különben e közlések csupán adathalmaz jellegűvé válnak. Következten a könyv a kommunista miniszterek esetében a párttagság feltüntetése tekintetében is. (Egyes esetekben a párttagságot nem említi meg.) A betöltött államjogi funkciók felsorolása, illetve a kinevezési időpontok megjelölése körül is található pontatlanság. Néhány felszabados utáni példával: Böhm Vilmosnál nincs megjelölve követi, Sík Endre esetében külügyminiszterhelyettesi kinevezésének időpontja. Bata Istvánnál nem szerepel az a nem lényegtelen körülmény, hogy már miniszterségét megelőzően 1950-tól 53-ig vezérkari főnök volt.

Befejezésül is szeretnénk hangsúlyozni: Nem az a szándék vezetett bennünket, hogy Bölöny József hatalmas erőfeszítéseket igénylő, igazán impozáns kötetének értékét kérdőjelezzük meg, hanem az, hogy igazán szerény adalékkal járulhassunk hozzá a kötet további kiadása esetén a még fellelhető hiányok pótlásához és az esetleges hibás információk kijavításához, s ezúton a kötet megbízhatóságának teljessé tételéhez.

Falvai Ferenc–Nagy Károly

TILKOVSZKY LORÁNT

EZ VOLT A VOLKSBUND

A német népcsoportpolitika és Magyarország 1938–1945

(Kossuth Könyvkiadó, 1978. Budapest, 424 old.)

A Volksbund a magyarországi németiség nemzetiségi mozgalmának meghatározott európai történeti szituációban létrejött, a náci Németországhoz több szállal, sajátos módon kapcsolódó terméke volt. Tilkovszky Loránt e húsz éves monográfiája a magyarországi német nemzetiségi kérdés két világháború közötti alakulásának, a népi német mozgalom történetének azt a szakaszát vizsgálja, amikor már egyértelműen eldőlt, hogy az új európai hatalmi csoportosulásban az első világháborút követő békerendszer revíziójáért folytatott nemzetközi küzdelemben a hivatalos Magyarország a Harmadik Birodalomhoz igazítja politikáját, s vele szövetségben váltja valóra háborús terveit. A magyarországi német nemzetiségi kérdés egész problematikáját és súlyát, sőt a Volksbund-mozgalomnak a németiség történetében is katasztrófális szerepét végső fokon két tényező okozza. Egyrészt az, hogy a korábbi soknemzetiségű Magyarországnak a háború után az imperialista trianoni békediktátum következtében a legjelentősebb, létszámát tekintve is legnagyobb (szinte azt mondhatnánk: egyetlen) nemzetisége a német lett. Másrészt az, hogy a versailles-i békerendszer megszabta Európában a vesztes államok számára Németország szerepe és súlya nemcsak figyelmen kívül nem hagyható tényezővé vált, hanem – és Magyarország szempontjából mindennekelőtt – egyre világosabban e békerendszer revíziójára irányuló törekvések kikristályosító ereje lett.

Ugyanakkor Németország kelet-közép-európai expanzív törekvéseinek vonalában is különleges helyen szerepelt Magyarország. Ezt persze mindennekelőtt gazdasági, gazdaságpolitikai, földrajzi tényezők és az európai hatalmi viszonyokból fakadó külpolitikai szituáció okozta, de nem lényegtelen szerepet játszott benne az itt élő németiség sem, amely állandó lehetőségét, meglehetősen széles tartalékbázisát adta (már korábban a pángermán, korszakunkban pedig) a „népi német” radikális szélsőjobboldali, extrém ideológiai, a náciizmus eszméi befogadásának. Eszközévé válhatott továbbá – és Tilkovszky könyve rendkívül meggyőzően mutatja be, mily mértékben vált eszközévé – a magyar kormányokra gyakorolt hivatalos német külpolitikai nyomásnak is. A jelentős mértékben konzervatív magyar kormányok nemzetiségi politikája viszont a magyar államiságban beállott új történelmi helyzetben még ezen egyetlen számottevő (valójában persze töredék: 1920-ban